

บทที่ ห้า

การดำเนินเรื่องมีทนะพาธา

องค์หนึ่ง

ลานหน้ามุข เคียงแห่งวิมานของสุเทพและเทพบุตร บนสวรรค์

ในบทที่สี่ ได้กล่าวถึงรูปของเรื่องมีทนะพาธา ว่ามีลักษณะเป็นละครแบบไทย คือ มีการพ้องร่าอย่างละครแบบหนึ่ง มีลักษณะเป็นแบบยุโรป คือ มีเค้าโครงเรื่องและวิธีแสดงอันจัดเป็นฉากและแต่งกายตามกาลเทศะแบบหนึ่ง กับมีลักษณะเป็นละครสั้นสนุก คือ พูดเป็นคำสั้นๆแบบหนึ่ง คลุกเคล้าประสมกัน ในบทนี้จึงจะกล่าวถึงการดำเนินเรื่องอันเป็นส่วนสำคัญของละครว่า เป็นไปตามลำดับจากไคลส์วนส์สัมผัสอันกับดัดทิศาสนา จารึกประเพณี สมเหตุสมผลตามความนิยมของชาวภารตวรรษโบราณ ตลอดจนภูมิประเทศบ้านเมืองที่มีมาในอินเดียแท้โบราณเป็นการถูกคองอเนกไป

ฉากแรกของเรื่องมีทนะพาธาเป็นฉากวิมาน กล่าวถึงจิตรระเสนจิตคนซรพและอุปสมมาซึ่งร้องพ้องร่าว่าเธอ เพื่อให้สุเทพเห็นความทุกข์ที่ถูกมีทนะพาธาเสียดความรัก แต่การขับร้องบรรเลงของคนซรพก็ การร่ายรำของฮิปสราก็ หนักกับความเร่าร้อนในอารมณ์ของสุเทพลงไคล

ต่อจากนั้น จิตรระเสนซึ่งสุเทพเห็นให้ทองเพ็ญไปทั่วจักรวาล เพื่อว่ารูปบรรคานางที่มีโฉมงามสุคราฐ ก็มาเฝ้าสุเทพทูลว่า คนใดติดตามพระนารถ-อุทัยไปทั่วทั้งสามโลก และได้ว่าครูปนางงามตามบัญชาของสุเทพมาแล้ว และได้ นำรูปเหล่านั้นขึ้นถวายสุเทพ รูปแรกจิตรระเสนทูลว่า เป็นรูปนางสุมาลีผู้เป็น นางกำนัลของพระอุมา มเหสีพระอิศวร รูปที่สอง คือนางวิเลขา นางกำนัลพระลักษมี มเหสีพระนารายณ์ รูปที่สาม ไคลนางเมณฑกา นางกำนัลของพระอินทร์ สุเทพ ปฏิเสธไม่ยอมเลือกนางทั้งสามนี้ ด้วยเกรงบารมีของพระเป็นเจ้าทั้งสาม จิตรระเสน จึงถวายรูปที่สี่ต่อไป เป็นรูปนางมุนหมี มีนามว่า วิมาลา เป็นธิดาแห่งราชาแคว้น ถาศี รูปที่ห้า เป็นรูปนางเรณุกา ธิดาราชแคว้นกานะกฤษา และรูปอันเป็นที่หก คือธิดาราชแคว้นวิทรระ มีนามว่า ทมยันตี สุเทพก็ยังไม่พอใจในนางทั้ง สามนี้อีก จิตรระเสนจึงได้ถวายรูปที่เจ็ดคือธิดาของสุคร และธิดานาคอีกหลายรูป แต่สุเทพก็หา ไคลแสดงความเอาใจใส่ต่อรูปเหล่านั้นไม่ เห็นว่าความงามของนางเหล่านั้นจะมา

เปรียบกับมัทนาไม่ได้เลย และความรักใดจะมั่นคง เปรียบความรักของสุเทพณ์ที่มี
 อยู่ต่อมัทนานั้นไม่มี จิตรระรถเห็นความถูกต้องของสุเทพณ์เมื่ออยู่ต่อมัทนานั้นคงถึงเพียง
 นั้น ถิ่นนำวิทยากรหญิงชื่อว่า มายาวิน เขามาเฝ้าสุเทพณ์ แล้วพูดว่าคนโคพบวิทยา
 ธรยูนที่เขามันทร วิทยากรยูนเป็นผู้ชำนาญในอาถรรพเวท อาจารย์ฆมนต์เรียกยูนหนึ่ง
 ผู้ใดเฝ้ามาตามความตกลงการใด มายาวินโคขใจแจ้งให้สุเทพณ์ทราบถึงสาเหตุที่นางมัทนา
 ปฏิเสธความรักว่าเป็นกรรมสืบมาแต่อดีตชาติ คือ เมื่อชาติที่สุเทพณ์เป็นราชาแห่ง
 แคว้นปัญจาบ และนางเป็นธิดาท้าวสุราษฎร์ นางไม่มีความรักในสุเทพณ์ถึงกับเคย
 บอมสละชีวิตมาแล้ว แม้สุเทพณ์จะโคทรทหาเรื่องในอดีตคั้งนั้นแล้วก็ตาม สุเทพณ์ก็มิให้
 มายาวินรีบกับมัทนามาเพื่อลองอ้อนวอนลูกอีกตน มัทนาจึงถูกมายาวินสกดดวงจิตให้
 มายังวิมานของสุเทพณ์ เมื่อนางมาถึงแล้ว สุเทพณ์โคถอนวอนให้มัทนาปลงใจรัก
 แคนางก็ปฏิเสธอีก จึงทำให้สุเทพณ์กริ้วและสาปนางให้ลงมาเกิดเป็นคอกกุกหลายใน
 แคว้นมัทนา

ในการดำเนินเรื่องขององค์หนึ่งนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 ทรงวางโครงเรื่องเกี่ยวกับของพวกพิงถึงนามเทพเจ้า นามบุคคล และสถานที่
 ตลอดจนขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีต่าง ๆ หลายแห่งด้วยกัน จึงเป็นการสมควร
 ที่จะยกขึ้นพิจารณาเป็นลำดับไป

คนธรรมดา - อปสร

คนธรรมดา

คนธรรมดาซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ขับร้องและบรรเลงดนตรีถวายสุเทพณ์ในเรื่อง
 มัทนะพาธานี้ ตามหนังสือ Hindu Mythology ของ W.J. Wilkins กล่าว
 โดยอ้างคัมภีร์วิษณุ ปูราณะ ว่าเป็นบุตรพระพรหม แต่ในอีกบทหนึ่งของคัมภีร์เล่ม
 เดียวกันนี้กล่าวว่า เป็นบุตรพระกฤษณ์ และนางอวิศา ฉะนั้นจึงเป็นหลานปู่ของพระพรหม
 ในปุระ พูราณะ (Padma Purana) แสดงจำนวนคนธรรมดาไว้ว่ามีถึง ๖๐ ล้าน
 มีอิ-บคิชื่อจิตรระรถ (คงไม่ใช่คนที่ เป็นสารดิระของสุเทพณ์) มีที่อยู่บนสวรรค์ ในภว
 กาส และบางทีก็อยู่ในโลกมนุษย์ด้วย มีหน้าที่เป็นผู้รักษาน้ำโลม เป็นผู้เสี่ยวราช
 ในการปรุงไอสด และชำนาญเป็นเอกในโลกทั้งสามในการขับร้อง และในการดนตรี

ต่าง ๆ ฉะนั้นหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของคนธรรมที่มักกล่าวถึงเสมอในคัมภีร์ต่าง ๆ และในวรรณคดีหลายเล่มของอินเดียคือ การขบถองและการบรเเองว่าเธอพระเป็นเจ้านละเหล่าเทพนิกร และคนธรรมทั้งไค้เป็นหัวใจของความรื่นเริงในงานเทศน์นิมากทั้งหลาย

คนธรรมที่มีนิสัยรักไ้ไม้วเเมาในอิสตรี และในเรื่งรัก ๆ ไคร์ ๆ เป็นอย่างยิ่ง และยังมีเสนห์หลอใจให้หญิงลุ่มหลงไค้ควบ จนมีลักษณะการวิวาห์ชนิดหนึ่งเกิดขึ้น เรื่งกว่า คนธรรมวิวาห์ ซึ่งหมายถึง การที่ชายหญิงไค้เป็นสามีภรรยาไค้กันเอง คู่รักของคนธรรม คือ อปสร

อปสร

นางอปสร เป็นผู้มีหน้าที่บำเรอเทพบุตรทั้งหลาย เช่นเดียวกับคนธรรม ความหนึ่งสื่อรามาและกล่าววว่า อปสร เกิดขึ้นเมื่อกบรเวเทพเจ้าทำพิธีกวบเกษียรสมุทร เพื่อทำน้ำอมฤต ขณะทำพิธีกวบก่อนจะไค้น้ำอมฤตขึ้นมา มีนางอปสรบุคขึ้นมาไค้จำนวนมากมาบ เหล่าอปสรนี้มีรูปร่างงดงาม และมีเสนห์ที่ชวนชวนใจบุรุษ แต่ทั้งเทพและอสูรไม้ยอมรับนางเป็นภริยา จึงตกเป็นของกลาง สำหรับเป็นเครื่องบำเรอความสุขสำราญทั่ว ๆ ไป และเป็นของรางวัลสำหรับให้แก่วิบูลชนที่เสียดชีวิตในการสงครามแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ นางอปสรมีนิสัยคล้ายคลึงและเหมาะสมกับคนธรรม คือ มีวเเมาในความเพลิดเพลินทุกสำราญต่าง ๆ ไม้มีความสำรวมและความแนบอนในเรื่งความรัก แลมีกมีสวาทสัมพันธ์กับคนธรรมอยู่เสมอ

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า ทรงเปิดฉากละครเรื่งมัทนะพาธาด้วยระบำรำฟอน นับว่าเป็นการเปิดโรงที่เหมาะสมในประการที่รักษาศิลปการละครของไทยให้กลมกลืนไปกับเรื่งอย่างงดงามที่สุด และที่ทรงจัดให้คนธรรมกับอปสร เป็นคู่ฟอนรำนี้ ก็เป็นการถูกของเหมาะสมกับเรื่งอันเป็นตอนที่กล่าวถึงสวรรค์ด้วยอีกทางหนึ่ง

นารท

อันดาษผู้มีนามว่า นารท ซึ่งจิตรระรุดอ้างวว่าคนไค้คิดตามไปจนจบจักรวาลนั้น ในหนังสือหลายเล่มกล่าวถึงก่าเกิดไว้ต่างกัน ใน Hindu Pantheon ของ Moor (p. 91) กล่าววว่า พระพรหม พระวิษณุ และพระรุทธิ (คือพระอิศวร)

รวมกำลังกันสร้างพระนารทขึ้นมา ในคัมภีร์ วิศว ปรามะ กล่าวว่า พระนารท
กระโดดออกจากคณาของพระพรหม นามพระนารทนี้มีปรากฏอยู่ในบัญชีนามโอรส
ของพระพรหมในคัมภีร์ วิศว ปรามะ ด้วยเหมือนกัน แต่ในบทหนึ่งของคัมภีร์ วิศว
ปรามะ นี้เอง (p.118) กล่าวว่า พระนารทเป็นโอรสของพระกฤษณะ อันเกิด
แต่ขีตาพระตักณะ พระนารทได้แนะนำบรรดาโอรสของพระตักณะให้ทำการให้กำเนิด
แก่บุตรหลานวานเครือสืบไป คำแนะนำนี้ทำให้พระตักณะกริ้ว และแค้นให้พระนารท
ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ต่อมาพระนารทจึงต้องท่องเที่ยวพเนจรไปในที่ต่าง ๆ ทั่วไป
แม้คัมภีร์จะโต้กล่าวแตกต่างกันไปในเรื่องกำเนิดของพระนารทก็ตาม แต่ทุกคัมภีร์
กล่าวถึงเกียรติคุณของพระฤาษีองค์นี้เหมือนกันเป็นส่วนมากกว่า พระนารทเป็นบุคคลที่
สามารถ ทำการศึกษาระหว่างเทพเจ้าทั้งหลาย และบางทีระหว่างราชามนุษย์
ที่มีชื่อเสียงอีกด้วย เป็นผู้วางหลักธรรมศาสตร์ และเข้มนวชาบูมิ่งในทางศิลปะ ในคย
นะ เพราะศิลปะในทางดนตรี ได้เป็นผู้คิดประดิษฐ์ขึ้นเป็นคนแรก และนับเป็นบูรพา
จารย์ของเหล่าคนธรรม เพราะได้สั่งสอนวิชาการดนตรีให้แก่คนธรรมทั้งหลาย นอก
จากนี้ นามของพระนารทยังมีปรากฏในรามายณะอีกว่า เป็นผู้เล่าเรื่องรามายณะ
ให้วาลมิกิฟัง แล้วให้วาลมิกิผูกเป็นโคลงขึ้นตามเรื่องที่ได้เล่านั้น (จาก Griffiths'
Ramayana 13)

มีพระพาราเริ่มเข้าเรื่องตั้งแต่กล่าวถึงพระนารทฤาษีนี้ สมเด็จพระมง
กุฎเกล้าฯ ให้จักรวรรดิติดตามฤาษีนารทไปในที่ต่าง ๆ เพื่อว่าครูปางงามทั้งสามโลก
นิยามเกี่ยวกับการวาทครูปางงามนี้มีอยู่ในเรื่องอุณรุฑ ซึ่งสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ
ทรงศรัทธาเพราะตอนวาทครูปี่ม่านนั้นเป็นคำโคลงชื่อว่า โคลงสุกฤษณ์ว่าครูปี่ แนว
ความคิดในการวาทครูปี่จึงอาจจะเนื่องมาจากอุณรุฑ ซึ่งนิพนธ์แสดงเป็นละครว่ามา
แต่ก่อน

การที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ให้จักรวรรดิติดตามฤาษีนารทไปในที่
ต่าง ๆ จนจบทั้งสามโลกเพื่อว่าครูปางงามนั้น คงจะได้มีความหมายตาม วิศว
ปรามะ ซึ่งกล่าวถึงการท่องเที่ยวไปทั่วทั้งจักรวาลของพระนารทตามคำสาปแห่งของ
พระตักณะ ผู้เป็นอัยยกา ประกอบกับพระนารทเคยเป็นทูตไปยังเทพวิมาน และ
ราชสำนักต่าง ๆ อีกด้วย เมื่อเอาแนวความคิดในการวาทครูปี่ประสมเข้าไปกับประ
วัติของพระนารทฤาษี จึงนับเป็นความคิดใหม่ที่แปลกแท้เข้าที่หนักหนาทีเดียว

พระอุมมา - พระลักษมี - พระอินทร์

พระอุมมา

เมื่อจักรวรรถาวารูปนางสุมาลีนั้น โคกกล่าวว่ เป็นนางกำนัลของ พระอุมมาผู้เป็นพระมเหสีของพระอิศวร กำเนิดของพระอุมมานี้ หนังสือ Hindu Mythology ของ Kenneddy (p.329) กล่าวโดยอ้าง กุรมา ปุราณะว่า เมื่อพระพรหมกริ้วบรรดาโอรสที่ไปแสวงบุญเป็นอาทิ ไม่นอบน้อมบูชาและสืบทอดพิธีศอกไปนั้น ความโกรธโคกเกิดขึ้นเป็นรูปครึ่งบุรุษครึ่งสตรี พระพรหมจึงมีบัญชาให้รูปนั้นแบ่งตัวออกจากกัน ครึ่งที่เป็นบุรุษเป็นพระรุทช (คือพระศิวะ) ส่วนครึ่งที่เป็น สตรีเป็นธิดาของพระหัตถะ มีนามว่า สตี พระรุทชและนางสตีไต่ทำการอภิเษกกัน ต่อมาพระหัตถะแสดงความหมั่นพระศิวะ นางสตีมีความเสียใจจนยอมสละชีวิต แล้ว กลับมามีกำเนิดใหม่เป็นพระอุมมา ธิดาพระหิมวัต

ไววารุททะ ปุราณะ เล่าถึงกำเนิดใหม่ของพระอุมมาว่า ตั้งแต่นางสตี ไต่ชอบเอาตัวเองควนความเสียใจที่พระหัตถะสมประมาทพระสวามีแล้ว พระศิวะมี ความเศร้าโศกในการที่เสียมเหสีเป็นอย่างยิ่ง จึงท่องเที่ยวไปควนความกลัดกลุ้มทั้ง ๗ ทวีป ที่สุดมาต้นสมประคือภูเขาคิชฌกูฏคนใดคนหนึ่ง พระวิฆเนศจึงเสด็จมาเยี่ยม และ สัญญาว่าจะให้พระเทวีคืนมา ดังนั้นเมื่อพระอิศวรลืมเนตรขึ้นก็ได้เห็นนางสตีประทับ อยู่บนยอดอัมรินทร์มีรุ่งพรายควนแสงเพชรวิทัน นางโคกกล่าวพูดพระอิศวรว่า จะไปมี กำเนิดใหม่เป็นธิดาของพระหิมวัต เพื่อกลับเป็นเทวีของพระอิศวรอีก

ส่วน วราหะ ปุราณะ อธิบายกำเนิดของนางว่า ครึ่งหนึ่งพระพรหม ไปพูดพระศิวะว่า เทพนิกรได้รับความเดือดร้อนเนื่องมาจากอสูรตนหนึ่งชื่อ อันธกา (ความมืด) พระศิวะจึงใช้กำลังจิตพุ่งเรียกพระวิฆเนศมาประชุม ขณะพระเป็นเจ้า ทั้งสามมองดูกันและกัน ก็บังเกิดมีเทวีคนหนึ่งปรากฏขึ้น มีกายเป็นสามสี พระพรหม จึงให้นางนั้นแบ่งกายเป็นสามภาคตามสีนั้น ภาคสีขาว เป็นพระศรีสวตี พระพรหมรับ ไปเป็นพระมเหสี ภาคสีแดงเป็นพระลักษมี เป็นพระมเหสีพระนารายณ์ ภาคสีคำ เป็นพระอุมมาหรือปารวตี เป็นมเหสีของพระอิศวร คัมภีร์ เล่มนี้โคกกล่าวไปถึงการที่ นางเปลี่ยนสีกายจากสีคำเป็นสีทองว่า ครึ่งหนึ่งพระอิศวรติดเียนนางถึงการที่มีผู้คว่า พระอุมมามีความเสียใจในคำคินี้มาก จึงเสด็จหนีไปอยู่ป่าลึก และบำเพ็ญพรตอย่าง

แรงกล้า จนที่สุดพระพรหมประทานพรให้นางมีวิญญูเป็นสีทอง ดังนั้น นางได้นามอีกนามหนึ่งว่า เคารี แปลว่า เหลืองและกระจ่าง

พระอุมา นี้ ปุราณะต่าง ๆ กล่าวว่า เป็นเทพมารดาโลก เป็นศักดิ์ศรีหรือแรงของพระอิศวร เป็นเจ้าแม่แห่งความรู้ และแบ่งภาคได้เป็นสองภาค คือภาคที่มีความงามและความอ่อนโยนภาคหนึ่ง กับภาคที่มีความโหดร้ายน่าเกลียดและมีฤทธิ์เดชอีกภาคหนึ่ง จึงได้นามแตกต่างกันออกไปตามภาคทั้งสองอีกหลายนาม เช่น ภาคข้างคิมิ อุมา - แสงสว่าง ชคันมาตา - มารดาของโลก ฯลฯ ภาคข้างรามมี หรรคา - ผู้เข้าถึงมีได้ กาลี และ สยามา - คำ ฯลฯ ภาคโหดร้ายของพระอุมา นี้เป็นที่นับถือเกรงกลัวกันมาก

พระอุมากับพระอิศวร สถิตอยู่บนเขาไกรลาส ซึ่งอยู่บนยอดเขาหิมาลัย เทวดาทั้งหลายเห็นพระอิศวร กับพระอุมาทางเป็นเทพที่มีฤทธิ์มาก เกรงว่ามีโอรสแล้วจะเป็นผู้มีเดชใหญ่จึงจนอาจเป็นภัยได้ จึงขอร้องให้พระผู้เป็นเจ้าทั้งสองครองความบริสุทธิ์ เพื่อจะได้ไม่มีโอรส แต่ขอเข้าไป พระอุมาได้ให้กำเนิดแก่พระขันธกุมาร และคเนศวร เสียแล้ว พระอุมาจึงปรากฏว่ามีโอรสแต่เพียงสององค์

ลักษมี

รูปนางวิเลชาเป็นนางกำนัลของพระลักษมีผู้เป็นแม่เหล็กของพระนารายณ์ อันพระลักษมีนั้น งามาณะ และ ปุราณะ หลายเล่มกล่าวพ้องกันว่า เกิดจากห้องสมุทร เมื่อคราวกวณน้ำอมฤต กอนจะได้น้ำอมฤต พระลักษมีลุกขึ้นจากห้องทะเลและเข้าหาพระวิษณุ พระวิษณุรับไว้เป็นพระแม่เหล็ก แต่เรื่องกำเนิดของพระลักษมีนี้ ใน วิษณุ ปุราณะ เองมีเรื่องถือไปจากปุราณะเล่มอื่น ๆ โดยกล่าวว่า พระลักษมีหรือพระศรี เป็นธิดาของพระภฤคุ อันเกิดแต่นาง คยาที และอธิบายต่อไปว่า พระศรีกับพระวิษณุเป็นอันหนึ่งอันเดียวจะแยกจากกันมิได้ พระวิษณุเป็นคางมาหมาย พระลักษมีเป็นคำพูด พระวิษณุเป็นความเข้าใจ พระลักษมีเป็นความฉลาด ฯลฯ พระศรีเป็นสิ่งที่ทั้งหลายที่เป็นบุรุษเพศ พระลักษมีก็เป็นสิ่งที่ทั้งหลายที่เป็นสตรีเพศ ส่วนการที่มีกำเนิดจากทะเลนั้นมานั้นมาที่ข้าง

A Classical Dictionary of Hindu Mythology ของ J. Dawson
กล่าวว่า พระลักษมีมีสี่มือ แต่นักเขียนรูปมีสองมือ มือหนึ่งถือดอกบัว นางเป็น

แบบอย่างของความงามที่แท้จริง เป็นเทวีแห่งความรัก ความงาม และโชคลาภ
โหม่ทวารวดี ฉบับของ Ward ii 14 กล่าวว่ นางประทับอยู่กับพระวิฆเนศวร
กฤษณะ ๆ มีค่าความทองล้วน มีอาณาเขตถึง ๔๐๐๐.๐๐ ไมล์ ตัวปราสาทประกอบด้วย
เพชรนิลจินดา มีสระ ๕ สระ สรรค์ด้วย บัวขาว บัวแดง และบัวขาว พระลักษมี
ประทับอยู่บนดอกบัว ข้างขวาของพระวิฆเนศวร นางมีกลิ่นกายหอมดังดอกบัวไปไกลถึง
๔๐๐ ไมล์

เมื่อพระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ในมนุษยโลก พระลักษมีก็
ติดตามมาด้วยทุกปาง เช่น อวตาร เป็นคนเตี้ย พระลักษมีเป็นนางปัทมา หรือกมลดา
เป็นปรัศูราม พระลักษมีเป็นนางชรมี และเมื่อเป็นพระรามจันทร์ นางก็เป็นสีดาเป็นอัน
พระลักษมีมีพระโอรสองค์หนึ่ง คือพระกามเทพ ผู้เป็นเจ้าแห่งความรัก

พระอินทร์

ภาพที่สามเป็นภาพนางกานัลของท้าวศักระ หรือพระอินทร์ ในสมัยพระ
เวท พระอินทร์เป็นที่นับถือยิ่งกว่าเทพใด ๆ แต่เป็นเทพที่มีผู้ให้กำเนิด ไม่ใช่เป็น
สวามภูว (เกิดเอง) บางโคลงพระเวทกล่าวว่ พระอินทร์เป็นพี่น้องฝาแฝดกับพระ
อัคนี นั่นจึงเป็นโอรสของสวรรค์และแผ่นดิน แต่ในบางโคลงก็กล่าวว่ พระอินทร์
เป็นผู้สร้างฟ้าและดิน และแม้ว่าโคลงทั้งหลายนั้นจะโต้เถียงถึงชนกชนนีเสมอก็จริง
แต่ก็ไม่เอนนามไว้ หากจะกล่าวไว้เินบางแห่งบ้างก็ไม่ตรงกัน จึงเอาเป็นที่แน่
นอนไม่ได้

พระอินทร์เป็นราชาธิบดีแห่งเทวคา ในพระเวทกล่าวว่มีอายุ ๑๐๐ ปี
สวรรค์ เมื่อถึงอายุขัยแล้วจะมีองค์ใหม่ มนุษย์ที่ทำอิศริยเมธแล้วร้อยครั้งได้เป็น
พระอินทร์ พระอินทร์เป็นใหญ่ในอากาศ เป็นผู้กำกับฤดูกาล และเป็นประธาน
ฝนอันทำให้เกิดการกสิกรรมโดยลดี จึงมีหน้าที่คลงทำสงครามกับ ตรีชระ หรือ อหิ
ซึ่งเป็นอสูรแห่งความแรงแสดงอยู่เสมอ โดยใช้วัชระ (สายฟ้า) เป็นอาวุธปราบ
ปราม A Classical Dictionary of Hindu Mythology ของ J. Dawson
กล่าวว่พระอินทร์มีกายสี่แขนง มีแขนยาวมาก ทรงรถทอง ซึ่งเทียมด้วยมา ๒
ตัว อาวุธที่ถือมี วัชระ จด ศร และวางแห แต่ใน Hindu Mythology ของ
W.J. Wilkins กล่าวตามรูปเขียนของพระอินทร์ว่ามี ๔ มือ ๒มือแรกถือดอก

มือที่ ๓ ถือวัชระ ส่วนมือที่ ๔ วางเปล่า แต่บางรูปมีเพียง ๒ มือ ทรงวัชระใน
มือขวา ครั้นเมื่อชาย มีคาอยู่ที่ไปเต็มห้องค์ ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งได้มาเมื่อ
คราวกวณเกษียรสมุทร เป็นพาหนะ

ครั้นตกมาถึงยุค ปรุณะ อำนาจและความประพฤติของพระอินทร์ตกต่ำ
ลงไปมาก รามายณะ มีเรื่องพระอินทร์ไปเป็นคู่กับนางอหฺลยา ชายาของพระโคตม
จึงถูกพระโคตมแห่งทำให้เสื่อมอำนาจลงมาก ถึงกับพ่ายแพ้กเมฆนาท ลูกทศกัณฐ์
เมฆนาทจึงได้ชื่อว่า อินทรชิต (ชนะพระอินทร์)

วิมานของพระอินทร์อยู่บนยอดเขาพระสุเมร มหาภารตะ ฉบับของ Ward
(ii 36) กล่าวว่า ความสูงงามของวิมานของพระอินทร์นั้นไม่มีอันใดจะเทียมเท่า
ในอุทยานอุดมด้วยไม้มงคลและไม้มอก มีนางอัปสรรูปทรงสวยสรวลอยู่ประจำ มีคน
ครีอินไฟเพราะไม่มีที่เปรียบบรรเลงอยู่ตลอดเวลา พระวิศวกรรรมเป็นผู้สร้างวิมานนั้น
มีอาณาเขตกว้างขวางถึง ๕๐๐ ไมล์ และสูง ๕๐ ไมล์ เสาวิมานทำด้วยเพชร
ตัววิมานและเครื่องประดับล้วนแล้วไปด้วยทอง

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า ทรงยกเอาเทวคาที่นับถืออันสูงสุดทั้งสามมาเป็น
เหตุชักของไม้ใหญ่เทศน์เกล้าเลือกนางกำนัล เพราะเกรงบารมีอันยิ่งใหญ่ นับเป็น
กวีร เหมาะสมที่สุด

กาตี - กานะกะพะชะ - วิทรรกะ

กาตี

หมครูปนางฟ้าแล้ว จิตรระรดถวายรูปนางมนุษย์ มีรูปนางวิมาลา ชิดา
แห่งแคว้นกาตี กาตีเป็นแคว้นสำคัญในอินเดียมาแต่โบราณ ตั้งอยู่ตรงที่บรรจบของ
แม่น้ำคงคาและยมนา สมัยมหาภารตะและสมัยพุทธกาล เป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงมาก
นครหลวงแห่งแคว้นนี้คือ พาราณสี ที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธศาสนามากที่สุด

กานะกะพะชะ

นางเรณุกาปฏิบัติทำ เป็นชิดาแห่งราชาแคว้นกานะกะพะชะ แคว้นนี้เป็น
แคว้นโบราณในอินเดียแคว้นหนึ่ง ตั้งอยู่บนฝั่ง กาลีนาคี ซึ่งเป็นสายน้ำไหลติดต่อก
กับแม่น้ำคงคา กานะกะพะชะ ตั้งเยื้องไปทางทิศตะวันตกของแม่น้ำคงคา ปัจจุบัน

นี้เรียกว่า กาเนซ ในภารตะสมัย มีราชวงศ์ที่มีอำนาจปกครอง ชื่อแคว้นนี้แปล
ว่า " นางคอม " ซึ่งมีเรื่องเป็นนิยายเล่าว่า พระวายุสาปให้ธิดา ๑๐๐ องค์ของ
ท้าวฤศนาปะ กลายเป็นนางคอม เพราะไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งของพระองค์

จิตรระ

รูปนางทมนันตีซึ่งจิตรระถวามา เป็นภาพที่หก เป็นธิดาของราชา
แคว้นจิตรระ อันเป็นแคว้นสำคัญในภารตะยุค (ปัจจุบันเรียกว่า Berar) มีเมือง
หลวงชื่อ กุนดิน (Kundina Pura) ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า กุนเคเปอร์ อยู่ห่างออก
ไปจากแคว้นอัมราวตีทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ๕๐ ไมล์

ควรเป็นที่สังเกตว่า นางทมนันตี ธิดาพระราชินีแคว้นจิตรระนี้ มี
เรื่องอยู่ใน นโลปขนิม อันเป็นเรื่องเกร็ดแทรกอยู่ในคัมภีร์มหาภารตะ และสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงแปลออกเป็นเรื่อง พระนลคำหลวง ถ้าจะพิจารณาในทาง
ประวัติศาสตร์สมัยของมหันตะพาทาก็อยู่ในสมัยมหาภารตะ ก่อนสมัยรามายณะ หรือ
จะพูดให้เข้าใจง่าย ๆ ก็ว่าเป็นเรื่องก่อนสมัยรามเกียรติ์

นาค

เมื่อรูปนางทมนันตีทั้งสามไม่เป็นที่พอใจของสุเทษณ์ จิตรระจึงถวารูป
ธิดาของนาคต่อไป นาคนี้ ปุราณะ ทาง ๆ กล่าวว่าเป็นกึ่งเทพ มีศีรษะเป็นมนุษย์
มีคอแผแบน และมีหางเหมือนงู มีกำเนิดจากนางคัทรุ หรือบางทีเรียกว่า สุระสา
ชายาพระกัศยปะ เป็นผู้ปกครองโลกบาดาลซึ่งอยู่ที่พื้นโลกมนุษย์ลงไป นาคทวีปนี้
นับเป็นหนึ่งในเจ็ดส่วนของภารตะวภษ ตามเรื่องกล่าวต่าง ๆ ในอินเดีย ปรากฏ
ว่ามีราชาเป็นเชื้อสายพญานาคหลายองค์ ได้ปกครองแคว้นต่าง ๆ ในมนุษย์โลก
เช่น มลลรา และปัทมาวดี เป็นต้น นางนาคมีรูปโฉมงดงาม และได้มีการสัมพันธ์
กับมนุษย์ในทางการแต่งงานหลายคู่ เช่น นางอสูรตี ซึ่งเป็นชานาอรชุน กษัตริย์
ป่าดงพง

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงนำเอานางนาคเข้ามาไว้ในเรื่องด้วย
เป็นการสมตามตำนานของมหันตะพาทะวรรษอันเป็นมาแต่โบราณ ในประการ
ที่ชอบกล่าวถึงสามโลก ซึ่งก็ได้ทรงวางเรื่องให้จิตรระถองเที่ยวไปทั่วทั้งสามโลก

ตามความนิมิตนั้น

อสูร

อันคืบคองจากรูปนางนาค จิตรระรถวายุรูปชิตาสูร ในปุระณะต่าง ๆ และคัมภีร์รุ่นหลังมา กล่าววว่า อสูร เป็นยักษ์และเป็นอิของเทพ แต่ในอุคเวทที่มีข้อความแสดงว่า อสูรคือเทวดานี้เอง เช่น บทสรรเสริญพระวรุณ ก็กล่าววว่าพระวรุณเป็นอสูร แมพระประชาบดี พระอินทร์ พระมารุต และเทพองค์อื่น ๆ ก็กล่าววว่าเป็นอสูรทั้งสิ้น เรื่องอสูรที่เคหะหมายถึงเทพเจ้าใดกลายมาเป็นยักษ์ศัตรูของเทวดานี้ Dr., Banerjea อธิบายไว้ใน Bengal Magazine ฉบับเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๘๘๐ ว่า ก่อนที่พวก อินโด - อารยัน จะโคกพบพมาอยู่ในอินเดียนั้นได้มีถิ่นฐานอยู่ใกล้ซีกกับเปอร์เซีย และคำอสูรนี้ชาวเปอร์เซียใช้เป็นสองนัย คือใช้เรียกพระเจ้าสูงสุด (Supreme Lord) ของเขานั้นหนึ่ง และเรียกชาวอัสตีเรียนอันเป็นศัตรูกันฉะฉางฉกรรจรอีกนัยหนึ่ง เมื่อพวกอารยันเคลื่อนลงมาอยู่ในอินเดียใต้นำความนี้ติดมาด้วย ครั้นนาน ๆ เข้า ความหมายของคำอสูรที่เคหะแปลว่าพระเป็นเจ้านั้นก็เลื่อนหายไป เหลือแต่ความหมายในความขมขื่น และเกลียดชังที่ชาวเปอร์เซียเคยมีต่อชาวอัสตีเรียน คำอสูรจึงกลายมามีความหมายในตอนหลังนี้ว่า เป็นศัตรูของเทวดาไป

ในศกปะละ พราหมณะ กล่าววว่า เทพและอสูรเป็นบุตรพระประชาบดี ซึ่งรับสืบนิสัยยักและชั่วจากบิดา เทพลีบทางฝ่ายดี ส่วนอสูรทางฝ่ายชั่ว จึงเป็นศัตรูของกันและกัน

ในการสงครามระหว่างเทพและอสูรนี้ มีหลายหนที่อสูรเป็นฝ่ายได้เปรียบ จนเทวดาคองเคือครอน พระวิษณุจึงได้แนะนำให้เทวดาลอวงอสูรไปทำพิธีกวนน้ำอมฤต ครั้นได้น้ำอมฤตแล้ว พระวิษณุก็แปลงกายเป็นหญิงงามรำล่ออสูรไว้ เป็นโอกาสให้เทวดาแย่งคัมภีร์น้ำทิพย์จนหมด อสูรจึงต้องกลับเป็นฝ่ายเสียเปรียบแก่เทวดาไป แต่ยังมีปรากฏวว่า อสูรหลายคัมภีร์มีฤทธิมาก เช่น พาดิ พระราหู เป็นต้น

เรื่องอสูร เป็นเรื่องทีนิยมกันในอินเดียสำหรับวรรณคดีปรัมปรา มีพระพาชาดำเนนเรื่องเป็นท่านองนิยายปรัมปรา จึงมีกล่าววาทพิงไปถึงชิตาสูรซึ่งเป็นกร เหมาะสมกับเรื่องทีกล่าวถึงสวรรค์นี้

วิทยากร - มันทร - อถรรพเวท

วิทยากร

หมค หมคคอนรูปนางงามต่าง ๆ แล้ว ก็จับคอนที่กล่าวถึงวิทยากร นับว่า
เริ่มเข้าเรื่องตั้งแต่นั้นไป คือวิทยากรซึ่งเป็นผู้ชำนาญในอถรรพเวท ได้ชี้ชวน
เรียกมีหนามาจนทั้ใหม่หนาคงถูกสาปเป็นตนกุหลาบอันเป็นจุดที่หมายของเรื่อง

ในการท่องเที่ยวไปวาทกรรมนางงามนั้น จิตรระรถเลาว่า คนใดพบกับ
วิทยากรผู้หนึ่งที่เขา มันทร มีชื่อว่า มายาวิน เป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในอถรรพ
เวท วิทยากร คือผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้ จัดเป็นเทวดาชั้นต่ำลงมา มีที่อยู่ระหว่าง
โลกมนุษย์และสวรรค์ โดยทั่วไปเป็นพวกที่พอใจจะทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น นับเขา
เป็นบริวารของพระอินทร์ แต่มีราชาของตนต่างหาก และมักเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
มนุษย์มาก วิทยากรมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น กาม - รุปีน - ผู้แปรรูปไปตามความ
ต้องการ เซจร หรือนภาจร - ผู้ไปในนภากาศ และปริยัมวทา - ผู้มีคำพูดอันอ่อน
หวานเป็นต้น

เขามันทร

เขามันทรที่จิตรระรถไปพบมายาวินนั้น เป็นภูเขาคู่หนึ่งซึ่งกล่าวไว้ใน
ปางกुरुมาวตาร ว่า เพพเจ้าไคนำมาใช้เป็นเครื่องกวนเกษียรสมุทรพ่นน้ำอบจตุ

อถรรพเวท

เป็นพระเวทที่สี่ เพิ่มขึ้นจากจำนวนพระเวทเดิมซึ่งมีอยู่แล้วสาม และ
เรียกกันว่า ไตรเพท คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท สำหรับอถรรพเวทนี้
เป็นเวทที่แต่งขึ้นทีหลัง ศาสตราจารย์ Whitney ผู้พิมพ์ (Editor) "The Atharva
แปลลงว่า อถรรพเวทนี้แตกต่างจากไตรเพท จนเป็นการสอให้เห็นได้ชัดว่าได้
เขียนขึ้นในสมัยหลังมา ในพระเวททั้งสามนั้น มนุษย์บูชาเทวดาคอยความรัก
เคารพ บูชา และเชื่อในความกรุณาว่า เพพเจ้านั้น ๆ จะช่วยพำดวยความเดือด
ร้อนอันเกิดแก่ตน แต่ส่วนการบูชาพระเจ้าในอถรรพเวท เป็นการกระทำด้วย
ความกลัวว่า เทวดาจะบรรดาศความเดือดร้อนให้เกิดขึ้น ฉะนั้นการบูชาเสีย

และถึงเป็นการขอให้เวลาประสาทความสมบูรณ์ตามทันขององ โดยอาศัย
เวทมนต์คาถาค่วม จึงเกิดมีพิธีต่าง ๆ ในทางไสยศาสตร์ และเกิดเครื่องรางต่าง
ๆ ขึ้น เป็นคนว่า พิธีบูชาขอใหม่โลกทรัพย์ ขอให้หายโรคภัยไข้เจ็บ ขอให้เกิด
หลานมะแก่ศรั หรือทำเสน่ห์เสน่ห์ให้สมประสงค์ในความรัก ที่สุดจนกระทั่งพิธีขอ
ให้สิริพระนางอันยังมี บรภาพว่าอาจรรพเวทนี้ เป็นที่นิยมนับถือกันแพร่หลายมาก
กว่าพระเวทอื่น ๆ ทั้งนี้เป็นความนิยมให้เกิดความเชื่อถือในใจคนกลางมากขึ้น

อาจรรพเวทนี้ บางทีก็เรียกว่า พราหมณ์เวท เพราะพราหมณ์เป็น
หัวหน้าทำพิธีต่าง ๆ งานอาจรรพเวท

ตามเรื่องมีพระนาง มายาวินใช้โยคะนิทรา อันเป็นมนต์ในอาจรรพ
เวท สกคดวงจิตให้มึนเมาหลับ แล้วเรียกนางมายังที่ ๆ ต้องการ

โยคะนิทรา

แปลว่าความมึนโดยถูกสกค เป็นอาคมลึกลับชนิดหนึ่ง ซึ่งนับถือใน
การศรวรรณ นับว่าเป็นนางยี่สิบสี่พระนางรายณ์ หรือเป็นนางาศักดิ์ของพระนางรายณ์
สำหรับทรงใช้ในการสกคใคร่ใคร่ตามต้องการ ในรามายณะ กล่าวถึงพระอินทร์พา
โยคะนิทราไปสกคพวกยักษ์ที่เข้าสวนนางลิลิตาให้หลับ เพื่อจะได้นำทัพภักหาไปประ
ทานนางไคสะควก โยคะนิทราเห็นกับปัจจุบันนี้ คือ การสกคดวงจิตที่เรียกว่า Hypno
tism หรือ Trance

ปัญจาบ - สุราษฏร์

ปัญจาบ

มายาวินเล่าถึงอภิศงชาติของสุเทพว่า เคยเป็นราชาแห่งแคว้นปัญจาบ
และมีธนาเป็นธิดาท้าวสุราษฏร์ ปัญจาบเป็นแคว้นหนึ่งมีชื่อเสียงแคว้นหนึ่งในสมัยโบราณ
ของอินเดีย มีอาณาเขตทิศต่อกับแคว้นหิมาลายัประ ซึ่งเป็นที่สถิตย์ของกษัตริย์โปรพ
จันทรวงศ์ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเดลีสมัยนี้ แม่น้ำคงคาไหลผ่านกลาง
แคว้นปัญจาบออกเป็นฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ มีเมืองหลวงแยกกันเป็น ๒ เมือง ของ
ปัญจาบฝ่ายเหนือ เมืองหลวงชื่อ อหิหัทระ ส่วนของปัญจาบใต้ เมืองหลวงชื่อ
กัมบิลยะ นางเทราบดีผู้เป็นแม่เหล็กของกษัตริย์ป่าละพหัง ๕ ในเรื่องนรารการตะเป็น

เจ้าหญิงแห่งแคว้นปัญจาบนี้

สุราษฏร์

เป็นแคว้นหนึ่งในอินเดียโบราณ แต่ไม่ปรากฏชื่อมากเหมือนแคว้นอื่น ๆ
ปัจจุบันนี้เรียก สุราษฏร์ (Subat)

คเนศวร - นารายณ์

คเนศวร

เมื่อมาชาวอินทพริช ร่ายมนต์ตามอาถรรพเวท เพื่อเรียกภักตนาเข้าพระ
เวทนั้น ได้เริ่มถลาควายค้ำสรร เสริญูซาคนพระคเนศวรและพระนารายณ์ พระคเนศวร
เป็นโอรสของพระอิศวรและพระอุมา มีรูปร่างอันเตี้ย ผิวกลายเป็นสีทอง ทองพลุข
มี ๔ มือ และมีศีรษะเป็นข้างซึ่งมีงาเคี้ยว มือที่หนึ่งถือสังข์ ที่สองถือจักร ที่สาม
ถือกระบองหรือปลัก ส่วนมือที่สี่ถือคอกบัว ทรงหนุเป็นพาหนะ

ปุราณะ กล่าวต่าง ๆ กัน ถึงเรื่องทีพระคเนศวรมีศีรษะเป็นข้าง
พราหมณะ ไวรารตะ ปุราณะ กล่าวว่า เมื่อพระอุมาอภิเษกกับพระอิศวรแล้วปรารถนา
จะใคร่ได้โอรส จึงทำพิธีอ้อนวอนขอจากพระวิฆเน ก็ได้โอรสคือพระคเนศวรสมประ
สงค์ ในการฉลองกุมารที่เกิดใหม่นี้ มีเทวดามาประชุมกันมากมาย ในจำนวนเทวดา
ที่มามีพระศนี(พระเสาว)อยู่ด้วย พระอุมาอนุญาตให้พระศนีเข้าดูพระกุมารโดยลี้ม
นึกไปว่าพระศนีเป็นผู้ถูกแชง เมื่อมองดูสิ่งใดแล้วทำให้สิ่งนั้นเป็นอันตราย ดังนั้น
ศีรษะของพระคเนศวรจึงหายไปด้วยการดูของพระศนี พระวิฆเนจึงหาศีรษะให้พระ
คเนศวรใหม่ โดยตัดเอาศีรษะข้างที่กำลังนอนหลับมาใส่แทน ส่วนพระเสาวนั้นถูก
พระอุมาแชงขี้ให้เป็นอย่าง

ปุราณะคัมภีร์เดียวกันนี้เล่าอีกอย่างหนึ่งว่า พระอิศวรประหารพระอา
ทิตยพระกัศยปะ บิดาพระอาทิตย์จึงตัดศีรษะโอรสพระอิศวรเสียบ้าง ครั้นเมื่อพระ
อิศวรประทานชีพคืนให้แก่พระอาทิตย์แล้ว พระกัศยปะจึงเอาหัวข้างเอรว่านของพระ
อินทร์มาใส่ให้พระคเนศวร การที่ข้างเอรว่านยังคงมีหัวอยู่ไม่หายไป เป็นเพราะ
พระลักษมีอ้อนวอนให้พระวิฆเนหาหัวข้างอื่นมาใส่ข้างเอรว่านอีกทีหนึ่ง

เรื่องพระคเนศวรมีงาข้างเคี้ยว และโคชื่อวา เอกทันต์ ปรากฏ

ความ Hindu Mythology ของ W.J. Wilkins ว่า วันหนึ่ง ปรศุราม มา
เฝ้าพระอิศวรณเขาไกรลาส พระอิศวรกำลังหลับอยู่พระคเนศวรจึงชักขวางไม่ยอม
ให้เขาเฝ้า เลยเกิดรบกันขึ้น พระคเนศวรชนะ และปรศุรามสลับไป ปรศุราม
ฟื้นขึ้นก็เอาขวานอันเป็นอาวุธคู่มือขวางพระคเนศวร ๆ เห็นว่าอาวุธนั้นเป็นของพระ
อิศวรผู้บิดาประทานให้ปรศุราม จึงเอางาขวานไวกววยความเคารพ งาเลยหักไป
ข้างหนึ่ง

มีศยา ปุราณะ กล่าวถึงกำเนิดพระคเนศวรแตกต่างออกไปว่า พระอูมา
เข้าที่สรง ไคถูเอาเหงื่อไคลเยสมกับน้ำมันหอม ซึ่งใช้ในการสรงน้ำปัสชันเป็นพระ
คเนศวร และชุบให้ชีวิตด้วยน้ำในแม่น้ำคงคา แล้วให้เป็นผู้เฝ้าทวารกันมิให้ผู้ใด
ล่วงล้ำเขาไปในขณะที่นางสรงน้ำอยู่ พระอิศวรจะเขาไป พระคเนศวรจะชักขวาง
จึงได้เกิดต่อสู้กันขึ้น พระอิศวรก็ตัดศีรษะพระคเนศวรขาด ภายหลังได้ทฆาปความ
จริงจากพระอูมา พระอิศวรก็โอดศีรษะข้างมาใส่แทนให้

วราหะ ปุราณะ กล่าวว่า พระอิศวรต้องคัดเลือกเป็นผู้สร้างพระคเนศวร
ขึ้นตามคำขอร้องของฤาษี เพื่อจะได้เป็นผู้ช้จัดความซัดซอกและความยากลำบากใน
การประกอบกิจการต่าง ๆ พระอิศวรสร้างพระคเนศวรขึ้นใหม่รูปเป็นชายหนุ่ม สวยงาม
ยิ่ง จนพระอูมาอิจฉา จึงสาปให้ความงามนั้นหายไปกลายเป็นนาเกลียด มีท้อง
พลุ่ย และมีหัวเป็นช้าง

พระคเนศวรเป็นใหญ่เหนือความซัดซอกของทั้งปวง จึงได้นามว่า วิฆเนศวร
ผู้ที่จะประกอบกิจการใด ๆ จึงเริ่มทวายนต์สฤคิพระคเนศวร เป็นปฐม

นารายณ์

เทพองค์ที่สอง ที่วิวัฒนาการออกนามต่อจากพระคเนศวร คือ พระนารายณ์
หรือพระวิฆ्नุ หรือพระหริ (พระนารายณ์มีชื่อต่าง ๆ จนได้นามว่า สหิสนามะ) ใน
สมัยพระเวท พระนารายณ์ไม่เป็นเทพที่สำคัญอันใดนัก ต่อถึงสมัยพราหมณะจึงปรากฏ
กฏความสำคัญขึ้น มีเรื่องหลายเรื่องในสมัยปุราณะที่พระนารายณ์กลายมาเป็นเทพที่
สำคัญที่สุด กอบกัว เภณินหารต่าง ๆ อย่างที่ไม่เคยปรากฏในพระเวทเลย วราหะ
ปุราณะกล่าวว่า พระนารายณ์เป็นพระประชาบดีผู้สร้างโลก และเป็นเทพเจ้าสูง
สุด แม้พระพรหมและพระศิวะก็มีกำเนิดจากพระนารายณ์ โดยพระพรหมเกิดจากคอก
บัวที่งอกจากพระอุทรของพระนารายณ์ และพระศิวะโคคออกจากหน้าอกของพระนา

รายงาน การยกย่องความยิ่งใหญ่กว่าเทพทั้งหลายของพระนารายณ์ มีปรากฏในปุราณะต่าง ๆ กัน เช่น ภัทวะตะ ปุราณะ ว่า ครั้งหนึ่งพวกเทวดามีความสงสัยว่า เทพองค์ใดในมหาเทพทั้งสามจะเป็นใหญ่ที่สุด พระอิศวร หรือพระพรหม หรือพระนารายณ์ จึงให้ฤาษีภฤคุ เป็นผู้ทดลองดู ภฤคุ ทำการทดลองโดยดลว่า พระนารายณ์เป็นใหญ่ที่สุดในบรรดาเทพทั้งสาม ปัทมะ ปุราณะ กล่าววว่า พระอิศวรยกย่องพระนารายณ์โดยบอกกับพระอุมาวาว่า พระนารายณ์เป็นเทพมีอำนาจสูงสุด และพระอิศวรเองก็ไม่เทียบเท่า แต่ปุราณะบางคัมภีร์ก็อ้างว่า พระศิวะเป็นใหญ่ที่สุด เช่น ไศวะ ปุราณะ กล่าววว่า เทพสูงสุดคือ พระอิศวร ทั้งนี้เป็นด้วยผู้แต่งปุราณะอยู่ในภิกายใด ถ้าอยู่ในไศวะภิกายก็ยกย่องพระศิวะ คือพระอิศวร ถ้าอยู่ในไพชณภิกายก็ยกย่องพระวิษณุ คือพระนารายณ์

พระนารายณ์เป็นผู้รักษาโลก มีหน้าที่ช่วยปราบปรามผู้ก่อความเดือดร้อนให้แก่โลก โดยอวตาร คือแบ่งภาคมาเกิดเป็นผู้มีฤทธิ์ ชักจูงประพฤติมิชอบให้โลกคืนเข้าสู่สันติสุข ตามความนิยม อวตารของพระนารายณ์มีสิบปาง อวตารมาแล้ว เกาปาง และจะอวตารในกาลข้างหน้าอีกปางหนึ่ง

พระนารายณ์ประทับอยู่ณไวยภูณรุ หรือมีคณันกับบรรทมหลับอยู่บนหลังนาค ซึ่งมีชื่อว่า เศษนาคราช มีครุฑชื่อเวนศรีย เป็นพาหนะ ความรูปพระนารายณ์เป็นชายรูปงาม ผิวกายสีนิล และทรงเครื่องกษัตริย์ มี ๔ มือ ถือสังข์ จักร คทา และคอกบัว

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ให้มายาวินสตุคฤคณพระคเนศวร เป็นการถูกต้องตามพิธีพรหมณ์ ส่วนที่สตุคฤคณพระนารายณ์ก็เชื่อว่าคงจะเป็นเพราะพระนารายณ์มีโยคะนิทราเป็นมายาศักดิ์คั่งกล่าวแล้ว มายาวินจะต้องใช้โยคะนิทราเรียกมัทนา จึงต้องสรรเสริญพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้าของ นับว่าสมด้วยเหตุผลตามคตินิยมของมหาภารตะวรรณคดีเดียว

มายาวินทำพิธีเรียกมัทนาตามลทธิโยคะนิทราในอาถรรพเวทแล้ว มัทนาก็มายังวิมานของสุเทษณ์ ๆ ไต่กล่าววว่าจาประเล้าประโลมให้นางปลงใจรัก แคมัทนาก็ปฏิเสธจุกเคิม สุเทษณ์โกรธขึ้นมาจึงบังคับให้นางละสวรรคลงมามีอกำเน็คในเมื่อกมณษย์ และให้นางเลือกเอาวว่าจะเกิดในรูปใด มัทนาขอเลือกเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม มายาวินจึงแนะให้เป็นดอกไม้ที่ชื่อว่า กุชกะ คือกุหลาบ อันมีแต่ในเมืองฟ้า ไม่มีในเมืองมณษย์ สุเทษณ์จึงสามเินให้มัทนามาเกิดเป็นกุหลาบในเมือง

มนุษย์ โดยมีเงื่อนไขตามที่กล่าวในเรื่องนั้นแล้ว

นากันจบลงด้วยมีหน้าถูกสาป

ในการดำเนินเรื่องมีทัศนะพาชา โดยเฉพาะองค์ที่หนึ่งนี้ นอกจากเป็น ศิลปทางละครแล้ว ยังหนักไปทางศาสตร์ในประการที่โน้มนำเอาลัทธิ ศาสนา ขนบ ชรามเนียม ประเพณี ประวัติศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อของชาวอินเดียโบราณเข้ามาแทรกประสมไปกับเรื่องใหญ่กลมกลืนกันเป็นอันดี แสดงว่าพระองค์ผู้ประพันธ์ทรง เชี่ยวชาญรอบรู้ในเรื่องราวของอินเดียทุกอย่าง จนสามารถเก็บเอาศาสตร์ต่าง ๆ เข้ามายูบโยงเป็นเรื่องให้ไต่ทั้งความรู้และความบันเทิงรวมกันไป ในการเริ่มเรื่อง ซึ่งขึ้นด้วยภาคสวรรค์ให้เป็นรูปละครว่า ไคทรงไซเคาเรื่องอุณรุท ซึ่งมีตอนศุภ ลักษณะว่ากรูปร่างเป็นที่นิยมกันประสมเข้าไปกับเรื่องของพระฤาษีนารท อย่างเหมาะสม และพระนารทก็เป็นปฐมอาจารย์ของการละครทั้งปวง ทรงยกเอาสามโลกอันเป็นคติ ของชาวอินเดียโบราณ คือ โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกบาดาล มาพิงให้เห็น ซึ่งเมื่อกล่าวถึงโลกสวรรค์ก็พรรณนาถึงพระเป็นเจ้าสำคัญที่อินเดียนับถือ และเมื่อ กล่าวถึงโลกมนุษย์ก็นำเอาชื่อแคว้นอันมีชื่อเสียงในการทะวธรนโบราณมาแจกแจงอย่าง ถูกต้องตามประวัติศาสตร์ ทรงสร้างตัวมายาวินขึ้นไปเป็นวิฑาษร มีความชำนาญ ในอาถรรพเวทไสมนต์เรียกมีหน้าด้วยวิธีสกดวงจิตต์ คือ โยคะนิทรา อันเป็นลัทธิ สำคัญอันหนึ่งมาแต่โบราณกาล แล้วยังทรงนำเอาเรื่องของบุรพชาติมากล่าว แสดง ให้เห็นความเชื่อในเรื่องกลับชาติตามคติศาสนาของคนโบราณอย่างแนบเนียน ถึง ตอนทำพิธีก็มีกล่าวดุคดีพระคเนศวร พระนารายณ์ ความพิชิทพราหมณ์อินเดียถือเป็น ของสำคัญ และก็จบองค์หรือภาคสวรรค์ลงด้วยการสาป อันแสดงถึงเหตุพิชิตศักดิ์ สิทธิชนิดหนึ่งซึ่งเชื่อกันอย่างหนึ่งในอินเดีย มีปรากฏในวรรณคดีเก่ามากมาย และใน การสาปอันเป็นเหตุท้ายที่สุดขององค์นี้ไคทรงวางเงื่อนไขไว้สำหรับเป็นสะพานของการ ดำเนินเรื่องเข้าไปหาตอนสนุกตามวิสัยของการผูกเรื่องเพื่อความบันเทิง ซึ่งเมื่อ ใครได้อ่านบทต่อไปจะรู้สึกว่าจะเกิดความบันเทิงไปอีกรสหนึ่ง แยกต่างจากรสของ ความรู้อันพระองค์ท่านได้แทรกเข้าไปในองค์นี้อย่างที่ยากจะหาวรรณคดีใด ๆ สามารถประมวลเข้าไว้เพียงพร้อมเหมือนในองค์ที่หนึ่งของเรื่องมีทัศนะพาช

องค์ที่สอง

ตอนที่หนึ่ง

ในกลางหิมะวัน

ตอนที่สอง

ทางเดินชิงคอง

ตอนที่สาม ลานหน้าอาศรมของพระกาละทรศิน
จบองค์หนึ่งซึ่งเป็นคนกล่าวถึงเหตุการณ์บนฟ้าแล้ว เรื่องก็ดำเนินมา
กล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองมนุษย์ สืบเนื่องกันเป็นองค์ที่สอง แบ่งออกเป็นสามตอน
คือ ในหิมะวัน ทางเดินในคอง และลานหน้าอาศรมฤาษี

ตอนที่หนึ่ง เป็นฉากในกลางหิมะวัน มีคนภูทาบซึ่งกำลังบ้านอยู่คอก
เคียว คอกภูทาบนี้ใหญ่ สงกกลิ่นหอมพุ่งไปไกล ทำให้ยากกับสุนัขพระฤาษีกาละ
ทรศินต้องถูกไล่ให้เหียวมาหากลิ่น ในขณะที่พบคอกภูทาบ ก็พอก็โสมทัตหัวหน้า
ศิษย์ออกมาเห็นคอกภูทาบก็เข้าไปพิจารณาควยเป็นคอกไม้ประหลาด แล้วพระกาละ
ทรศินออกมาพร้อมกับศิษย์หลายคน ที่แรกโสมทัตจะเค็ดเอาแคคอก แต่ถูกหนามทำ
มือ ก็ระตักถึงไป พระกาละทรศินเสียกายเสยสั่งให้ชุกคนไปปลุกหน้าอาศรม แต่
พอก็ก็มีเสียงร้อง "โอย" พระกาละทรศินถึงญาณก็รู้ว่าไม่ใช่เป็นคนไม่สามัญ
แต่เป็นนางฟ้าถูกสาปลงมา จึงกล่าวคำเชิญแล้วชุกคนภูทาบไป

ตอนที่สอง เป็นฉากทางเดินในคอง กล่าวถึงชัยชนะกับสุรางค์ พร้อม
ควยทหารและพรานเสด็จประพาสป่าดาเนื่อ ชัยเสนไล่ตามเนื้อตัวหนึ่งมา เลยหลง
ทางอยู่ในป่า ไคความจากพรานว่ามีอาศรมฤาษีอยู่ ก็ให้สุรางค์กับพวกพรานไปค้น
หาอาศรม และตั้งค่ายพักแรมที่นั่น

ตอนที่สาม เป็นฉากลานหน้าอาศรมของพระกาละทรศิน วันนั้นพอก็
เป็นวันเชิญ ซึ่งคนภูทาบไคกลายเป็นนางมัทนาตามคำสาป พระกาละทรศินนั่งวิ
คถถึงนางวา เป็นที่คองตถของชายหนุ่ม นางอาจจะจากไปมีสามี จากนั้นนาง—
มัทนาออกมานั่งสนทนากับพระกาละทรศิน แล้วโสมทัตพาสุรางค์ออกมากระทำ
ความเคารพฤาษี แจงเรื่องชัยเสนเสด็จประพาสป่า พระกาละทรศินกับมัทนา
เตรียมขีบรอง ชัยเสนออกมาเคารพพระกาละทรศิน เห็นมัทนาก็มองจนตะลึง
แล้วสั่งให้สุรางค์มาปลุกพลับพลาไคด ๆ กับอาศรม

ในองค์ที่สองนี้ มีนามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงยกมากล่าว
ที่สำคัญควรแก่การพิจารณา คือ

หิมะวัน

หิมะวันที่กล่าวไว้ในเรื่องมัทนะพาธา นี้ เป็นที่ซึ่งนางมัทนามาถือกำเนิด
เป็นคนภูทาบ ตามศัพท์แปลว่าป่าน้ำค้าง ชาวไทยมักเรียกกันว่าป่านิมพานต์ เป็น

ป่าที่อากาศหนาวเย็นเพราะอยู่เชิงเขาหิมาลัย เหนือขึ้นไปจากแคว้นหัตตินาปุระ ซึ่งอยู่ทางเหนือของอินเดีย

หัตตินาปุระ

ตัวละครสำคัญตัวหนึ่งขององคที่สองนี้ คือ ชัยเสน เป็นกษัตริย์ครองกรุงหัตตินาปุระ อันหัตตินาปุระนี้ ปรากฏว่าเป็นนครของกษัตริย์จันทรวงศ์ ท้าวหัตตินันท์เป็นพี่อรสของพระภรต (พระภรตเป็นโอรสของท้าวทุษณ์คและนางศกุนตลา ตามที่ปรากฏในเรื่องศกุนตลาของกาลิหาส) เป็นผู้สร้าง ชื่อหัตตินาปุระได้จากชื่อราชาองค์นั้น มหาภารตะ และ วิष्ณู ปุราณะ เรียกว่า หัตตินันปุรี - เมืองแห่งช้าง (Elephant City) ความกว้างแปลของหัตตินันท์แปลว่า ช้าง นครตั้งอยู่บนแถบลุ่มแม่น้ำคงคา ห่างจากเคลธีไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๕๗ ไมล์

จันทรวงศ์

ชัยเสนตัวสำคัญของเรื่อง เป็นกษัตริย์จันทรวงศ์ ครองหัตตินาปุระ จันทรวงศ์ คือวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากพระจันทร์ ซึ่งแต่เดิมครองนครประคิษาฐาน คัมภีร์ วิष्ณู ปุราณะ กล่าวไว้ เชื่อกษัตริย์จันทรวงศ์สืบมาจนถึงองค์ที่ ๕ มีนามว่า ท้าวชยาตี ก็โคแตกออกเป็นสองสาขา สาขาหนึ่งสืบจากท้าวชยาตี โอรสองค์ใหญ่ของท้าวชยาตี เรียกว่าสาขายาตพวกหนึ่ง อีกสาขาหนึ่งสืบจาก ปุรุ โอรสองค์สุดท้องที่เรียกว่าสาขาเปารพวกหนึ่ง สาขาเปารสืบต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ จึงถึงท้าวทุษณ์ค โอรสของท้าวทุษณ์ค คือ พระภรต พระภรต มีโอรส คือท้าวหัตตินันท์ ซึ่งเป็นผู้สร้างนครหัตตินาปุระ จากนั้นสืบต่อมาหลายชั่วกษัตริย์ก็ถึงท้าวปาดทุ ผู้เป็นชนกของกษัตริย์ปาดทุพทังหา ซึ่งโคทำสงครามกับพวกเปารพตามเรื่องมหาภารตะ

ชื่อจันทรวงศ์ กับ หัตตินาปุระ เป็นชื่อปรากฏตามประวัติศาสตร์อินเดียโบราณในสมัยมหาภารตะ เรื่องวิทนะพาชาจึงอยู่ในสมัยมหาภารตะ ดังได้วินิจฉัยมาแล้วข้างต้นนั้น สมัยมหาภารตะนี้ เป็นสมัยที่ชาวอารยะเริ่มอพยพเข้ามาตั้งอยู่ตามลุ่มน้ำคงคาตอนบน ตามที่กำหนดเอาป่าหิมาลัยเป็นสถานที่กำเนิดเรื่องจึงเป็นการถูกต้อง เพราะป่านี้อยู่เชิงเขาหิมาลัย

องกที่สาม

องกที่สามมีมากเคี้ยว เป็นฉากลานหน้าอาศรมพระกาละทรศินอยู่ข้าง
เคี้ยวกับคอนที่สามขององกที่สอง สมมุติเป็นกลางคืนวันเพ็ญมีแสงเคียนทวยแจ่ม

ชัยเสนออกมาทางหลังชายซึ่งแสดงวูมมาจากพลับพลารำพึงถึงความรัก
มีทนา พอดีเห็นคนรำไรที่ประทุกเขาไปแฝงกองไม้ มีทนาออกจากอาศรมมารำพึง
ถึงความรักชัยเสนคู่กัน ครั้นแล้วคนทั้งสองก็ทราบความในใจของกันและกัน ใน
ฉากกลางคืนนี้ สมมุติเวลายืดไปจนรุ่งอรุณ มีแสงเงินแสงทองจับท้องฟ้า ชัยเสน
กับมีทนาพากันไปยังลำธาร เพื่อวักน้ำหลังลง เป็นการประกาศหมั้นคอเทวดา

เสียงโกซัน นกรอง ทองฟ้าสว่าง นาคกับสุนัขออกมากกว่าฉลาน แล้ว
ศูภางค์ โสมทัต พระกาละทรศินออกมาตามลำค้ำ พวกกันถึงเรื่องชัยเสนกับมีทนา
ซึ่งแสดงวาท่างวิคกถึงอนาคต แล้วชัยเสนกับมีทนาออกมาเคารพพระกาละทรศิน
ขอให้ทำพิธีสมรสให้ พระกาละทรศินก็จัดการให้ตามประเพณี

ในองกที่สามนี้มีตามต่าง ๆ ที่ควรพิจารณา คือ

วิศวกรรม

ชัยเสนรำพึงใจมีทนาว่า งามดังพระวิศวกรรมเป็นผู้สร้าง พระวิศ-
วกรรมเป็นเทพที่ใคร่ชื่อว่า เป็นช่างใหญ่ของสวรรค์ ในสมัยใครเทพ พระวิศวกรรม
มีนามเรียกอีกนามหนึ่งว่า ทวีศตรี และเป็นเทพที่สำคัญมากองค์หนึ่ง ถูกเวทกลาว
ว่า เป็นผู้สร้างสวรรค์และโลก เป็นผู้ให้นามเทพทั้งหลาย เป็นผู้กำหนดคชของเทพ
และยังเป็นผู้สร้างโอรสและธิดาให้แก่เทพบุตร เทพธิดาที่ทำการอภิเษกแล้วอีกด้วย
มหากาณะ กล่าววว่า พระวิศวกรรมเป็นผู้ประคอง อารมณ์ อารูธ และยานพาหนะ
สำหรับเทวดา ส่วนในรามายณะ เล่าว่า พระวิศวกรรมเป็นผู้สร้างนครลงกา แสสม
มาเกิดเป็นนล ทหารเอกของพระราม ใค้เป็นผู้สร้างถนนที่พระรามจงข้ามสมุทรไป
ลงกา

ครั้นถึงสมัยปุราณะ ความสำคัญของพระวิศวกรรมตกต่ำลงไป คงเป็น
แค่เพียงเทพผู้ปฏิบัติรับใช้ในการสร้างสิ่งต่าง ๆ ตามบัญชาของมหาเทพที่สำคัญทั้งสาม
คือ พระพรหม พระศิวะ พระวิษณุ ในคัมภีร์ ปุราณะ อธิบายว่า พระวิศวกรรมเป็น
ผู้ประทานคณบับของสถาปัตยกรรม หรือศาสตร์ในการก่อสร้าง

ใน วิษณุ ปุราณะ กล่าววว่า พระวิศวกรรมเป็นเทพยิวชาว มีตาสาม

ตา สรววมงกุฎประดับองค์ด้วยสังวาลย์อันทำด้วยทอง ถือกทา และเล่าประวัติ
ไว้ว่า นางสนทนา ธิดาของพระวิศ्वกรรมซึ่งเป็นชายาของพระอาทิตย์ทนต์มีอันกล้า
ของสวามีไม่ได้จึงหนีไป พระวิศ्वกรรมจึงชู้ครีมีของพระอาทิตย์ออกเสีย ๑ ใน ๔
ส่วนที่เอาออกนั้น พระวิศ्वกรรมเอามาทำเป็นจักรสำหรับพระนารายณ์ ตรีศูลสำหรับ
พระอิศวร อาวุธสำหรับท้าวภูเวร เทพแห่งทรัพย์สมบัติ หอกสำหรับพระขันธ
กุมาร และอาวุธอื่น ๆ สำหรับเทพอื่น ๆ อีก

เนื่องจากพระวิศ्वกรรมเป็นผู้ประดิษฐ์และสร้างสิ่งต่าง ๆ จึงมีชื่อเรียก
ตามคุณสมบัติ เช่น คารุ - ช่าง เทวาวาทิก - ผู้สร้างซ้องเทพ เป็นต้น

กามเทพ

ชั้นเสนแสดงความรักต่อมัทนา โดยกล่าวว่า กามเทพเป็นผู้แต่งศรดอก
ไม้ปักดวงใจพระองค์ ฉะนั้นจึงมีความรักใคร่มัทนายิ่งนัก กามเทพเป็นเทพแห่งความ
รัก คัมภีร์ไคตศรียะ พราหมณะ กล่าวว่า กามเทพเป็นโอรสของพระชามะ
(เทพแห่งความมุกตธรรม) กับนางศรียา) เทพธิดาแห่งความซื่อสัตย์) ตามหนังสือ
ลือทริวงศะ กล่าวว่า เป็นโอรสของพระลักษมี แต่บางแห่งก็กล่าวว่า กามเทพ
กระโดดออกจากหัวใจของพระพรหม ชายาของกามเทพชื่อว่า นางรตี หรือ เรวา
ผู้เป็นเทพธิดาแห่งความใคร่ กามเทพมีโอรสกับนางรตี ชื่อ อนรุทธ และมีธิดาชื่อ
ศรียา

กามเทพเป็นอธิบดีของเหล่าอัปสร ทรงศรซึ่งคันทำด้วยต้นอ้อย สาย
ทำด้วยตัวผึ้ง และลูกศรทำด้วยดอกไม้ ตามภาพกามเทพเป็นชายหนุ่มรูปงาม ทรง
นกกแก้ว มีคณะอัปสรตามเสด็จ นางหนึ่งเชิญประจําองค์พระกามเทพซึ่งมีพื้นแดง
และมีรูปปลาอยู่กลาง

เมื่อพระกาละทรสินทำพิธีอภิเษกให้แก่พระชัยเสนและมัทนา ได้กล่าว
สวดคัมภีร์เชิญเทพมาประชุมเพื่อเป็นพยานในการนี้ เทพที่พระฤาษีอ้างนามและบูชาคุณ
นั้นมี พระอัคนี พระศิวะ พระอุมา พระพรหม พระสรสวัตติ พระอินทร์ พระ
อินทรานี พระอาทิตย์ พระจันทร์ และเทพนิกทั้งหลาย จะได้พรธนาถึงเทพ
นั้น ๆ ดังต่อไปนี้

อัคนี

อัคนี คือ เทพเจ้าแห่งไฟ ในยุคไตรเพท เป็นเทวดาที่มีความสำคัญยิ่งองค์หนึ่ง เป็นผู้ปรากฏในแดนทั้งสาม คือ บนสวรรค์ - เป็นพระอาทิตย์ ในอากาศ - เป็นสายฟ้า และในโลกมนุษย์ - เป็นไฟ ถูกเวทกล่าววา พระอัคนีนี้มีลิ้น ๗ ลิ้น มีขอตาง ๆ กัน สำหรับใช้เลียเบรียง ซึ่งเป็นเครื่องสังเวद्य พระอัคนีทำหน้าที่เป็นทูตระหว่างมนุษย์กับสวรรค์ กล่าวคือเป็นผู้นำเครื่องบูชา และคำบูชาของมนุษย์ไปสู่เทวโลก โดยอาศัยควัน และนำเทพมาสู่สถานบวงสรวงของมนุษย์ นอกจากนี้พระอัคนียังเป็นโลกบางประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย ตามพระเวทกล่าววา พระอัคนีเป็นโอรสของพระพรหม แขนงโศลกกล่าววา เป็นโอรสของพระกัศยปะ และนางอหิติ ตามภาพ พระอัคนีมีสามขา เจ็ดแขน ผิวกายแดง คาง คิ้ว และนมค้ำ ทรงพระเป็นพาทนะ มีประกายไฟอยู่ในปาก และมีรัศมี ๗ สี ออกจากกาย ในทิวังสะ กล่าววา พระอัคนีทรงเครื่องค้ำ มีควันเป็นธงประจำองค์ มี ๔ มือ และถือแหวนซึ่งดุกเป็นไฟ ทรงรถซึ่งเทียมด้วยม้าสีแดง มีลมทั้ง ๗ ทิศเป็นลอรถ และบางทีกมีพระคามาเสด็จอีกด้วย

ศิวะ

พระศิวะหรือพระอิศวร เป็นมหาเทพองค์หนึ่งในจำนวนมหาเทพที่เรียกว่าพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือ พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์

ในยุคไตรเพท พระศิวะไม่เป็นเทพที่สำคัญนัก ในยุคเวทเรียกพระศิวะว่า รุทธ และมักกล่าวปน ๆ ไปด้วยกับพระอัคนี ในยุคชราเวทกล่าววา พระศิวะเป็นเทพที่พิทักษ์รักษาสัตว์ต่าง ๆ และในอาถรรพเวทซึ่งเป็นเวทรุทธหลังมากก็นักกล่าววาเป็นเทพผู้อนุเคราะห์สัตว์ต่าง ๆ อยู่เช่นเดิม แต่สังเกตว่ามีอำนาจมากกว่าที่กล่าวไว้ในเวทอื่น ๆ ครั้นถึงสมัยหลัง ๆ มา พระศิวะจึงค่อยทวีความสำคัญยิ่งขึ้น ๆ โดยลำดับ จนเป็นเทพสูงสุดองค์หนึ่ง

ปุราณะต่าง ๆ กล่าววาพระอิศวรเป็นเทพผู้ทำลาย การทำลายในศาสนาฮินดู ไม่ถือว่าเป็นของไม่ดี เพราะการทำลายเท่ากับเป็นการช่วยให้ได้สร้างขึ้นใหม่

อีก กล่าวไว้ใน J. Dawson A Classical Dictionary of Hindu Mythology ว่า พระศิวะมี ๕ เศียร ๔ มือ มักอยู่ในท่ายืนอย่างตรีกตรองลึกซึ่งอยู่เสมอ มีตา

๓ ตา ตาควางที่สามอยู่กลางหน้ามาก ทักพระจันทร์ไว้เหนือเคียร นมเกล้าสูง คล้ายเขาสัตว์ เป็นเครื่องหมายของแม่น้ำคงคา ซึ่งพระศิวะ เป็นผู้บรรพกาลไหลตกลงมาจากสวรรค์ สรวมสังวาลย์กระโหลกผี และมีงูพันอยู่รอบคอ ซึ่งเป็นสันนิษฐาน เพราะคิมน้ำพิษที่เกิดขึ้นเมื่อคราววางน้าอมฤตเขาไป คอเลยไหม หักถ้อยตรีศูล นุ่งหนังเสือ หนังงวง หรือหนังช้าง โดยปกติเมื่อเสด็จที่ใด ก็ทรงไว้ ข้อนนทินอกจากตรีศูล ยังถือศร กลอง คทา ซึ่งมียอดเป็นหัวกระโหลก และเชือกสำหรับมัดศัตรู บริวารพระอิศวรคือ ปิตาจทุกชนิด ดวงตาที่สามของพระอิศวรมีฤทธิ์เป็นไฟ มองดูสิ่งใดสิ่งนั้นจะไหม้ย่อยยับไป ที่สถิตย์ของพระอิศวร คือ เขาไกรลาส

พรหม

ตามคัมภีร์ไตรเพท กล่าวว่า พระพรหมเกิดจากไข่ และเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย เมื่อสร้างเสร็จแล้วสิ่งที่สร้างขึ้นจะอยู่ได้ ๑ วัน ของพระพรหม คือ ๒๑๖๐๐๐๐๐๐๐ ปี ของมนุษย์ แล้วก็ทำลายไปด้วยไฟบรรลัยกัลป์ ครั้นแล้วพระพรหมก็จะกลับสร้างขึ้นใหม่อีก วันเวียนอยู่เช่นนี้จนครบ ๑๐๐ ปี ของพระพรหม แล้วองค์พระพรหมเองรวมทั้งสิ่งที่ทรงสร้างขึ้นก็จะทำลายศูนย์หายไปสิ้น

พระพรหมมีผิวกายแดง มี ๔ เคียร เดิมว่ามี ๕ แต่ถูกพระอิศวรตัดเสียเคียรหนึ่ง เพราะพรหมพูดจาไม่เคารพต่อพระอิศวร จึงเหลือแต่เพียง ๔ มี ๔ มือ ถือขอน หรือพวงประคำ หรือศร หรือน้ำเต้า และคัมภีร์เวท ทรงหงส์ ชื่อหงส์วาหนเป็นพาหนะ มีชายาคือพระสรีสวตี ที่สถิตย์ของพระพรหมชื่อ พรหมวรินชา เป็นวิมานกว้างใหญ่ไพศาล มีความงามวิเศษ จนพระนารีทุกชาติกล่าววาทองไขเวลา พรรณนาถึง ๒๐๐ ปี จึงจะสิ้นสุด และในสวรรค์ที่ประทับของพระพรหมนี้ มีสรรพสิ่งนานาชนิดที่พระพรหมสร้างขึ้นไว้ด้วย

ต่อมาในสมัยปุระณะ ความนับถือในพระพรหมลดน้อยลง และมีปุระณะหลายฉบับกล่าวว่า พระวิษณุบาง พระศิวะบาง เป็นผู้สร้างโลก

สรีสวตี

ตามที่ปรากฏในไตรเพท สรีสวตีเป็นชื่อแม่น้ำและชื่อเทพธิดาประจำแม่น้ำนั้น การที่พระสรีสวตีมาเป็นเทพธิดาแห่งคำพูด แห่งการศึกษาเล่าเรียน เป็น

ผู้พิทักษ์ศิลปะและศาสตร์ทั้งหลาย และเป็นผู้รักษาสันสกฤต และอักษร เทวนาครีขึ้นนั้น
เพิ่งมาปรากฏในรุ่นหลัง คือในคัมภีร์พราหมณะ และ ภารตะ

พระสรัสวดีมีผิวขาว ทศพระจันทร์เสี้ยวไว้เหนือคิ้ว และประทับ
อยู่บนดอกบัว Wilson's Works (ii 187) กล่าวว่า แต่เดิมพระลักษมี
พระสรัสวดี และนางกันทา (เทพธิดาประจำแม่น้ำคงคา) ต่างเป็นชายาพระวิษณุทั้ง
นั้น ภายหลังนางทั้งสามมีเรื่องวิวาทกันเสมอ พระวิษณุจึงแยกพระสรัสวดีไปให้แก่พระ
พรหม และนางกันทาไปให้พระศิวะเสียบ คงเหลือไว้แต่พระลักษมีองค์เดียว พระสรัส
วดีจึงได้เป็นชายาของพระพรหมแต่นั้นมา

อินทราณี

พระอินทราณีเป็นมเหสีของพระอินทร์ ไม่ใคร่มีชื่อเสียงในยุคไตรเพท
Hindu Mythology ของ Wilkins อธิบายว่า แม่พระอินทร์จะโคไปเปลี่ยนไปตาม
กาลสมัย แต่พระอินทราณียังดำรงตำแหน่งชายาของพระอินทร์เสมอ ทั้งนี้หมายความว่า
ว่า ใครเป็นพระอินทร์ขึ้น นางก็เป็นชายาของพระอินทร์องค์นั้น

พระอินทราณีมีที่ประทับอยู่กับพระอินทร์ มีโอรสชื่อ จิตรคุปต์

อาทิตย์

ในยุคพระเวท อาทิตย์เป็นเทพสำคัญมาก ฤคเวทกล่าวว่า พระอาทิตย์
เป็นโอรสของนางอติติ มีชายาชื่ออุษา - เทพธิดาแห่งแสงเงินแสงทอง และกล่าวว่า
พระอาทิตย์มีตา ลัน และแขนเป็นสี่ทอง ทรงรถซึ่งเทียมด้วยม้าขาว มีเทพชื่อ อรุณเป็น
สารถี เป็นผู้ให้แสงสว่างแก่โลก

ในปุราณะ กล่าวว่า พระอาทิตย์เป็นโอรสของพระกศัยปะ และนางอติติ
มีผิวกายแดงแก่ มี ๓ ตา และมีมือ ๔ มือ ประทับอยู่บนดอกบัวสีแดง มีรัศมีสว่าง
ออกจากกาย เพื่อให้โลกสว่างไสว

จันทร์

คัมภีร์ปุราณะ กล่าวว่าเกิดพระจันทร์ต่าง ๆ กัน บ้างว่า พระจันทร์
เป็นโอรสของฤาษีอหิ และนางอนสุยา บ้างว่าเป็นโอรสของพระยม และบ้างที่ว่า

พระจันทร์ เกิดเมื่อคราวกวณเฑียรสมุทรเอาน้ำอมฤต พระจันทร์ได้อภิเษกกับชิตา ๒๗ นางของพระทักษะ แต่โปรดปรานนางที่ ๔ คือ นางโรหิณี มากกว่าคนอื่น ๆ ทำให้ชายนอกนั้นอุจณาไปฟ้องพระทักษะ ๆ จึงแข่งให้พระจันทร์เป็นวรรณโรค แต่ครั้นแล้วพวกชายนเหล่านั้นเองกลับส่งสารพระจันทร์ และไปขอโทษพระทักษะ ๆ ไม่อาจถอนคำที่แข่งแล้วได้ ก็ช่วยเพียงนอนฝันให้ป่วยเป็นคราว ๆ ดังนั้นพระจันทร์จึงมีคราวสว่างและคราวมืด ๆ ตามปุราณะ อธิบายว่า พระจันทร์ทรงรถซึ่งมี ๓ ล้อ เทียมควายมาชาวคิงคอกมะลิ ๑๐ ตัว

บรรดาเทวดาที่กล่าวไว้ในองค์ที่สามนี้ มีส่วนเกี่ยวกับการดำเนินเรื่อง ที่นับว่าสำคัญก็มีพระอินทร์ ซึ่งทรงนำมาสรรเสริญในตอนก่อไฟทำพิธีวิวาห์ ประเพณีวิวาห์ของชาวภารตวรรณะโบราณ คูบาวสาวจะต้องเดินประตักมือสามรอบกองไฟ (จะกล่าวละเอียดในบทต่อไป)

เราจะสังเกตเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ๆ ทรงยกเทวดาอื่น ๆ มากกล่าวเป็นคู่ ๆ ฉะนั้นที่สำคัญ คือพระนารายณ์กับพระศรี (ลักษมี) พระอิศวร (ศิวะ) กับพระอุมา พระพรหม (ชาคา) กับพระศรีสวตี พระอินทร์ (ศักร) กับพระอินทรานี (อินทรศักดี) ที่เป็นดังนี้เห็นได้ว่า เพื่อให้สอดคล้องตรงกับพิธีสมความจารีตประเพณีนิยมกันสำหรับให้เป็นมงคลในการแต่งงาน

ในการดำเนินเรื่องในองค์นี้ ที่ควรจัดว่าเป็นตอนสำคัญ ก็คือ บทพระระหว่างตัวเอกของเรื่อง คือมีทนากับชัชเสน ซึ่งสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ กำหนดเอาลานอาศรมกลางหิมะวัน เวลาากลางคืนเดือนหงายเป็นฉาก เติมไปด้วยคำพูดเกี่ยวกับพานควยไวยาทารใหม่ ๆ อันไพเราะ และชาวซึ่งถูกตีตื้นใจจึงจะกล่าวเป็นอีกส่วนหนึ่ง ทางหากในบทต่อไป และในตอนที่กำลังถึงคุณค่าของมีทนะพาชาในทางวรรณคดี

องค์ที่ ๔	<u>ตอนที่หนึ่ง</u>	สวนหลวงข้างพระราชวังในกรุงหัสตินาปุระ
	<u>ตอนที่สอง</u>	วิมรัวค่ายหลวงตำบลดุรุ เกษตร
	<u>ตอนที่สาม</u>	สวนหลวงข้างพระราชวังในกรุงหัสตินาปุระ

ในองค์ที่ ๔ มีสามตอน ตอนที่ ๑ เป็นฉากสวนหลวงข้างพระราชวังในกรุงหัสตินาปุระ มีศาลาคานหลังเป็นเวลากลางวัน ชาวสวนกวาดสวน อร่าลีชาวหลวงพระนางจันทิ ซึ่งเป็นคนค่อมมาเก็บดอกไม้ เกิดทะเลาะกับศุภางค์ ปริยัมวทามาขอโทษแทนอร่าลี ชัชเสนกับมีทนาก่อมานั่งพูดกันที่ศาลา พระนางจันทิออกมาบังคับ

ชัยเสนและพุกจุกกระทบกระเทียบมัทนา ชัยเสนก็จวนเกิดเป็นปลาเสียงกับพระนาง
จันทิ เลຍพุกไปถึงว่าที่อภิเษกกับนางก็เพราะประโยชน์แห่งการเมือง ไม่ใช่เพราะ
ความรัก แล้วชัยเสนก็พามัทนาหลบไป อร่าลัดกับออกมา พระนางจันทิปรารถนา
จะไขคนไปทูลเรื่องแก่ทวามคชผู้บิดา ส่วนอร่าลัดกับออกจันทิว่า จะทูลอุบายที่จะทำให้
ชนะมัทนา

ตอนที่สอง เป็นฉากรั้วค่ายระเนียด เป็นค่ายของชัยเสนที่ตำบลกุ
เกษร ชัยเสนแต่งเครื่องรบ แสดงว่าออกมารบกับทวามคช และพุกกับศุภางค
วามัทนาป่วย จะต้องกลับเข้าไปเยี่ยม ศุภางคให้ระวังจะเป็นอุบาย แล้วทั้งสอง
ก็เตรียมจะกลับเข้าเมืองหลวง

ตอนที่สาม เป็นฉากเดียวกับตอนที่ ๑ ขององกนี แต่เป็นเวลากลาง
คืน พระนางจันทิ อร่าลิต พราหมณ์วิฑูร เตรียมจะทำอุบายลวงชัยเสน เกิดขึ้นมา
บอกว่า ชัยเสนเสด็จมาแล้ว จันทิกับอร่าลิตหลบเข้าไป พราหมณ์วิฑูรกองไฟหลับ
ตารายมนต์ เกิดนี้บังค ชัยเสน ศุภางค นันทิวรรชนะออก ชัยเสนเห็นวิฑูรก็สงสัย
ถามนันทิวรรชนะ วิฑูรกับเกิดนี้ทำเป็นตกใจกลัว นันทิวรรชนะไตสวน คนทั้งสอง
ให้การซักมัทนาว่าให้ทำอาถรรพ เมื่อคนในยามก็ใคร่รูปร่างนี้ ซึ่งวิฑูรบอกวารูปหนึ่ง
เป็นรูปชัยเสนสำหรับให้ตาย อีกสองรูปหนึ่งกับชาย เป็นรูปมัทนากับศุภางค สำหรับ
ทำเสน่ห์ให้รัก ชัยเสนให้เอาตัวปริยมาทามาไตสวน เกิดนี้ซักปริยมาทาวารับไขมัทนา
มาสั่งให้ตนคิดคอกกับพราหมณ์วิฑูร ชัยเสนกริ้วให้เอาตัวมัทนา กับศุภางคไปประหารชีวิต
ชัยปริยมาทากับพราหมณ์วิฑูร ออกจากเมือง นันทิวรรชนะพาตัวละครทั้งหมดออกไป
ชัยเสนนั่งร้องไห้ พระนางจันทิออกมาเฝ้า ทูลว่าจะช่วยทรมานทัตคศิกลให้ แต่ชัยเสน
บอกว่าจะตั้งหนารบไป แล้วจะส่งเศียรทวามคชมากำหนดนางผู้เป็นภรรยาต่อสามี

การดำเนินเรื่องในองกนี มีข้อที่ควรพิจารณาก็คือ ชื่อกุเกษร กับ
เรื่องทำอาถรรพ

กุเกษร

แปลว่า ทุ่งกุ เป็นทุ่งใหญ่อยู่ใกล้ ๆ กับนครเขตทิ หรือ เขตสิปปัจจุบัน
อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของนครสถานเศวร หรือ ฐานเศวร (Thanesar)
ไม่ไกลจากปานทิท ในยุคการตะโบราณ กุเกษรเป็นสนามรบใหญ่ของพวกกษัตริย์
ปาณฑพ เถารพ จันทรวงศ์ ที่เรียกความทหารตะยุค เป็นสงครามใหญ่ที่มีชื่อเสียง

ที่สุดในคัมภีร์มหาภรรยา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กำหนดเอากรู เกษตร เป็นสนามรชระหว่างชัยเสนและทาวมคช แสดงว่าเรื่องมีโทษอาชญาอยู่ในสมัยมหาภรรยาตั้งกล่าวแล้ว

อาถรรพ

การทำอาถรรพมาจากคัมภีร์อาถรรพเวท ดังได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ในเรื่องมีโทษอาชญาเป็นการทำอาถรรพชนิดที่เรียกว่าฝังรูปฝังรอย ให้รักหรือให้เกลียด ซึ่งชาวไทยก็ใช้กันมาแต่โบราณ เช่นในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ว่า "สารพัดเลขยันต์เขาจับได้ ฝังรูปฝังรอยน้อยเมื่อไร เขาโอบมาให้อยูกรบครัน ชุกโคจันในโคถุนมิ่ง ปั้นรูปปั้นขี้ผึ้งกอดกั้นมัน ใส่ใบรักสักค้ายแล้วผูกพันให้สมัครรักกันแต่ข้างตัว ส่วนรูปปั้นศรีมาลาทำกับอายุไวย เอาหนามไทรใส่แต่ตีนตลอดหัว ฝังกับผีป่าซาตุนากแล้ว จนอายุยั่วสมมมออกชมชาน"

การทำเสน่ห์ให้รัก หรือทำคุณทำให้เสียให้เกลียด ให้ตาย อย่างที่เราพูดกันว่า ถูกของ ถูกกระทำ เหล่านี้ ถือกันว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนางจันตีทำอุบายทำอาถรรพณ์ถูกกับลัทธินิยมนี้

อุบาย

ตอนที่หนึ่ง

พลับพลาในค่ายหลวง คำบลกรู เกษตร

ตอนที่สอง

กลางป่าหิมะวัน

อุบายที่มีสองตอน ตอนที่หนึ่งเป็นฉากห้องประทับในพลับพลาในค่ายหลวง คำบลกรู เกษตร ชัยเสนประทับอยู่ในพลับพลา นันทิวรรชณะออกมาทูลว่า พระราชมณเฑียรจะขอเฝ้า แล้วก็นำวิสูตรเขมาสารภาพรับผิด เล่าความจริงตั้งแต่คนจนบดบังเรื่องพระนางจันตีออกอุบายต่าง ๆ ชัยเสนโคตราบความจริงก็เสียพระทัย เสียความมีหน้าและศูภางค์ที่โคประหารชีวิตเสีย ชักคางออกจะแทงตัวตาย แต่นันทิวรรชณะยึดไว้ พยายามให้สติ ในที่สุดก็กราบทูลให้ทรงทราบว่าตนมิได้มีความมีหน้า เวลาพระนางจะไปมา มีพระราชมณเฑียรขอสมทักมาขอรับไปป่า ตนก็เลยปล่อยให้ ชัยเสนก็พระทัยแล้วถามถึงศูภางค์ นันทิวรรชณะทูลว่า ศูภางค์ชอนตัวอยู่ในค่าย เมื่อเวลาออกรบศูภางค์ก็นำหน้าคนออกรบ ผลจะถูกฆ่าตายในสมรภูมิ ชัยเสนสรรเสริญศูภางค์แล้วถามถึงปริณิฆวทา นันทิวรรชณะทูลว่า ปล่อยให้ไปกับมีหน้า ชัยเสนโคตราบเรื่องตลอดก็สั่งให้ทำพิธีปฐมกรรมฆ่าทาวมคชที่จับได้แล้วตัดศีรษะใส่ชโลม ไทนาง

จึงพินทุทวนกลับไปแคว้นมคธ เป็นการประจัญที่ประทุษร้ายต่อมัว เข็มนอร่าดี สัก
หนาผาก คัดจุมูก คัดหู เนรเทศไปจากเมือง แลวอภัยโทษวิฑูรที่มาสาราภาพรับ
นิค ส่วนศุภางค์ให้จัดการปลงศพแลวเอาเงาะกะดุกไปทิ้งในแม่น้ำมุนา แลวสั่งให้
เตรียมกระบวนแห่ไปรับมัทนาที่กลางหิมะวัน

ตอนที่สอง เป็นฉากป่าหิมะวัน อย่างเดียวกับตอนที่หนึ่งองกที่สอง
มัทนากับปริยัมวทา ทำพิธีจุดไฟพลีถวายสุเทษณ์ เชิญให้เสด็จมาช่วย สุเทษณ์เสด็จ
มาลอบอยู่ระหว่างเมฆ แลวกล่าวคำอ้อนวอนมัทนาให้กลับไปเป็นมเหสีของพระองค์
มัทนาไม่ปลงใจควย สุเทษณ์กริ้วก็เลยสาปให้เป็นคนกุดหลายไปชั่ววันวันคร ร้างมัทนา
ก็กลายเป็นคนกุดหลาย พอดีพระกาละทรศินนำชัยเสน นันทิวรรษนะ และโสม
ทิตตออก ปริยัมวทาก็ทูลเล่าเรื่องให้ฟัง ชัยเสนเสียดพระทัยร้องไห้ แลวก็ขอเอาตน
กุดหลายไปปลุกรักษาไว้ในนครหัสติน พระกาละทรศินกล่าวบอกคนกุดหลายแล้ว ชัย-
เสนก็ให้ชุกคนกุดหลายขึ้นใส่วอ แหกกลับไปนครหัสติน เป็นจบเรื่องมัทนพพาชา
การดำเนินเรื่องในองกที่ห้า มีข้อควรพิจารณาดังต่อไปนี้

มุนา

เป็นชื่อดำน้ำใหญ่สายหนึ่ง ซึ่งไหลมาจากเชิงเขาหิมาลัย ลงมาบรรจบ
กับแม่น้ำคงคาตอนบน นับเป็นสายสำคัญในจำนวนแม่น้ำทั้ง ๗ สาย ของภารตะวรรษ
ในยุคมหาภารตะ พวกอารยันเริ่มเข้ามาตั้งเป็นมหาชนบทใหญ่ ๆ ที่ลุ่มแม่น้ำมุนานี้
มี กูรู บัญจาต เป็นคน คติพราหมณ์ถือว่า แม่น้ำมุนาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์อย่างแม่
น้ำคงคา ผู้ใดได้อาบน้ำได้กินก็ล้างบาปได้ ที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ให้เอาศุภางค์
แลวทิ้งอังคารลงในแม่น้ำมุนา ก็ดำเนินตามประเพณีนิยมสำคัญอันหนึ่งของชาวภารตะ
วรรษ เป็นการล้างบาปให้วิญญานบริสุทธิ์ไปสู่สวรรค์

กองกุดที่ เข็มเทวคา

คติพราหมณ์ถือว่าพระอัคนีเป็นผู้นำเครื่องบูชา และคำบูชาของมนุษย์ไป
สู่เทวคา โดยอาศัยควันลอยขึ้นไปตามที่กล่าวมาแล้ว เมื่อคอนอธิบายถึงพระอัคนี
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงให้มัทนาทำพิธีจุดไฟเชิญสุเทษณ์ เป็นการถูกต้องตามลัทธิ
พราหมณ์

คำอวยพรของพระกาละทมรสิน

ในตอนท้ายของเรื่อง ก่อนที่กระบวนขอตนกุหลาบจะเคลื่อนไป พระกาละทมรสินโคกดาวสรร เสริฐขออำนาจพระอินทร์ประสาทพรให้เขียนเรื่องฤทธิ และมีชัยในสงคราม นี่เป็นคำอวยพรที่เหมาะสมสำหรับกษัตริย์ชาติจักรบ เพราะพระอินทร์ในสมัยมหาภารตะ นับถือกันว่า เป็นผู้นำเทวดาเขารบกับอสูรมีชัยชนะเสมอ ส่วนคำอวยพรคอกกุหลาบก็ทรงเก็บความละเอียดเหมาะสมควรที่จะเป็นคำกล่าวสละผู้ส่งท้ายเรื่อง อันใดชื่อตำนานแห่งคอกกุหลาบควยประการทั้งปวง

จากการพิจารณาโดยละเอียดสำหรับเรื่องที่กำลังดำเนินมาโดยลำดับ จะเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างประสานกันไต่สวนติดตามระเบียบของวิธีการละครที่ปรับปรุงขึ้นให้ใคร่สะดวก ตามแบบละครไทยและแบบละครฝรั่ง จากฉากต้นเตนมาเป็นฉากรักอันซาบซึ้ง ถึงฉากสงสาร แล้วก็บรรลุถึงฉากโศกอันเป็นจุดยอดของเรื่อง เคล้าละครแทรกสลับไปควยคลกขบขันในตัวละคร ว่าถึงศิลปกังวาม แลพว้างศาสตร์ก็ถูกถองรวมความว่า ไม่มีการดำเนินเรื่องของละครไทยเรื่องใดที่จะยึดเอาสถานที่ และเวลาตามประวัติศาสตร์ของอินเดียมาใช้ให้กลมกลืนกันไปทั้งทางศิลปและทางศาสตร์ให้บังเกิดรสสนุกได้ทุกฉากทุกตอนเหมือนดังเรื่องมัทนะพาธาอันนี้เลย